

TÓTH MARCELL^{ID}

levéltáros

Magyar Nemzeti Levéltár

Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár

e-mail: tothmarcell.tm@gmail.com

A Vitézi Rend és a földkérdés – Szeged környéki példákon keresztül

„A legdicsebb vitézi telek az a pár láb föld, amely a hősi halottat eltakarja.”¹
(Juhász Gyula)

BEVEZETÉS

Az I. világháború előtt, alatt és után elementáris erővel feltörő ügy volt a földkérdés, amelynek történetét Sipos József is kutatta.² A problémára adott egyik válaszként említhetjük a vitézi intézményt és ennek részeként a vitézi telkeket. Tanulmányunkban bemutatjuk, hogy milyen jogszabályi háttérrel történt az adományozás, milyen politikai viták kísérték a Vitézi Rend telekjuttatási gyakorlatát, hogyan változott, bővült a birtokok száma. Nagy hangsúlyt helyezünk a vitézi telkek típusainak jellemzésére, valamint arra, hogy láttassuk „alulnézetből”, azaz a telekbe beiktatott vagy éppen azt igénylő, de nem elnyerő vitézek szemszögéből is e kérdést. Legvégül kitérünk arra, hogy 1944 őszét követően mi lett a telkek és az azokat birtokló vitézek sorsa. A témát feldolgozó szakirodalom ezen hat részkérdésből eddig jellemzően az első hárommal foglalkozott, míg az utolsó három közül az elsőtől kisebb mértékben, az utóbbi kettővel pedig gyakorlatilag egyáltalán nem.³

^{ID} orcid.org/0009-0004-8716-8726

¹ Juhász Gyula: *Szakállszárító*. Délmagyarország, 1925. május 17. 1.

² Lásd a teljesség igénye nélkül Sipos József: *A földkérdés*. In: Ablonczy Balázs – Gyáni Gábor – Gyurgyák János et al.: *Gróf Bethlen István és kora*. Budapest, 2014. 109–120.; Sipos József: *A Nagyatádi-féle földreform*. Rubicon, 21. évf. (2010) 4–5. sz. 78–81.

³ Fekete Ferenc: *A Vitézi Rend története*. Szeged, 2011.; Kerepeszki Róbert: *A Vitézi Rend 1920–1945*. Máriabesnyő, 2013. 28–39.; Négyesy László: *A Vitézi Rendről*. Szeged, 1974. 335–422.; Tátrai Szilárd: *A Vitézi Rend első évtizedének története*. Hadtörténelmi Közlemények, 110. évf. (1997) 1. sz. 49–83.; Tátrai Szilárd: *A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig*. Hadtörténelmi Közlemények, 113. évf. (2000) 1. sz. 35–78.

Az egyéni példák bemutatása során jellemzően, de nem kizárólag szegedi vagy Szegedhez valamilyen formában kötődő személyek sorsára térünk ki. Ezt indokolja, hogy a dél-magyarországi város három tekintetben is kiemelkedett: (1) A Vitézi Rend létrehozásának gondolatát – a szervezet mindvégig vallott hivatalos álláspontja szerint – Horthy Miklós Szegeden fogalmazta meg; (2) Szeged adta a második legnagyobb területet ingyenes vitézi telkek céljára a magyar települések közül – egyedül Debrecen előzte meg; (3) Szeged biztosította a legnagyobb területet vitézi bérföld céljára – az 1930-as évek közepéig e több mint 800 hold kiemelkedett minden hasonló kezdeményezés közül, sőt szinte egyedülállónak tekinthető.

Az adományozás jogi és hivatalos hátterét elsősorban a korabeli rendeletekre, vitézi kiadványokra (beleértve a vitézi sajtót), valamint a szakirodalomra támaszkodva dolgoztuk fel. Kivételt képez a vitézi bérföldek témája, amellyel kapcsolatban a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltárának Szegedi Levéltárában (MNL CSML SZL) őrzött dokumentumokra támaszkodtunk. A vitézi telkek és az azon élők akkori, valamint későbbi sorsával kapcsolatban a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár gyűjteményében lévő, de az MNL Országos Levéltárában mikrofilmmásolatban kutatható HM Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottsága részére visszaküldött kérdőívekre, az MNL CSML Makói Levéltárában megtalálható Csanád vármegyei vitézi adatlapokra, az MNL CSML SZL-ben lévő (Szegedi) Közalkalmazottakat Igazoló Bizottság fondjára, továbbá személyes visszaemlékezésekre építettünk.

A VITÉZI TELKEK TÍPUSAI

A vitézi birtokok csoportosítását több módon közelíthetjük meg.

Egyfelől megkülönböztettek legénységi és tisztí vitézi telkeket. Méretük – legalábbis a kiinduló szándék, Horthy 1920. augusztus 20-i, magyar földbirtokosokhoz intézett felhívása szerint – a legénységi esetében 15–20 kataszteri hold (községenként 2–3 telek), a tisztieknél 100–150 hold (járásonként legalább 1 telek) terület vitézenként, kivéve a vármegyei vitézi előljárót, akinek 250 holdja lett volna.⁴ A saját telekből alapított vitézi telkek esetében kezdetben nem adtak meg elvárásokat (feltételezhetően az előbbihez hasonló nagyságú telkekre gondoltak), az 1934. évi kis kátéban viszont a legénységi telek esetében minimum 3 hold, a tisztiek tekintetében pedig legalább 25 hold méretet írtak elő, ha az előírnál alacsonyabb kitüntetéssel rendelkezett a vitéz. Felfelé eltérhettek ettől, de maximum középbirtok nagyságig.⁵

Mike Gyula 1929-es statisztikája szerint a tisztí telkek átlagos mérete 61,3 kataszteri hold, a legénységiéké 11,4, ezen belül a saját alapításúaknál 174 (!), illetve

⁴ Idézi: Szécsy Imre – Oszlányi Kornél – Oszlányi József – Farkass Jenő (szerk.): *A tízéves Vitézi Rend 1921–1931*. Budapest, 1931. 70.

⁵ *A Vitézi Rend kis kátéja*. 5. kiadás. Budapest, 1934. Vö. *A Vitézi Intézmény kis kátéja*. 2. kiadás. Budapest (–Szeged), 1922. 12–13.; *A Vitézi Rend kis kátéja*. 4. kiadás. Budapest, 1925. 35–36.

6,4. Feltételezzük, hogy egy vagy több saját birtokát vitézi telekké alapító nagybirtokos gazdaságai miatt nagyobb a saját alapítású tisztí vitézi telkek mérete az átlagosnál – az összesen 40 ilyen telekből legalább egy területe megközelítette az 1000 holdat (993 kataszteri hold). Ezzel szemben a legnagyobb saját alapítású legénységi telek érte el csak a 15 holdas méretet, míg az adományozott legénységi telkek közül volt 40 holdas is, a tisztiek esetében pedig 258 holdas.⁶ Itt kell hozzátennünk, hogy adataink szerint Csongrád vármegyében a legnagyobb nem saját ingatlanból alapított telek területe 317 kataszteri holdat tett ki a későbbiekben, ami országosan is kiemelkedő – erre az esetre a vonatkozó bekezdésben bővebben kitérünk.

Másfelől a vitézi telkeket a Vitézi Rend az eredetük alapján csoportosította, a Vitézi Rend kis kátéjának 5. kiadása szerint a következőképpen: „a) ingyenes, b) saját birtokból alapított, c) vagyonváltságos, d) megváltásos, e) vásárolt, f) hosszúlejáratú bér-, g) örök haszonélvezetű és h) telepítésből származó vitézi telek.”⁷ Ezzel szemben kilenc típusba sorolta a telkeket a HM OVSZ Felszámoló Bizottsága: ingyenes, saját alapítású, vagyonváltságos, megváltásos, bérföld, vásárolt, telepítési ingatlan, zsidó, továbbá vegyes. Összegezve e kettőt, összesen tíz telektípust különböztethetünk meg.

INGYENES VITÉZI TELKEK

A vitézi telkek legkorábbi és egyben legismertebb típusának az ingyenes vitézi telkek tekinthetők. A 6650/1920. M. E. sz. rendelet szerint vagy az államfő adományozza magánszemélyek, illetve köz- és magántestületek felajánlásaiból, vagy más „is adományozhat az ingatlanából vitézi telket, de az ilyen adományozás csak akkor érvényes, ha az államfő megerősíti”.⁸ Az első 25 telket kapó legénységi vitéz (illetve egy esetben a posztumusz címet elnyerő katona tizenhárom éves fia) 1921 májusában tette le az esküt. Többségük 14–17 kataszteri holdas vitézi telket kapott, a legkisebb telek a földéaki Kurunczi Andrásnak jutott (8 hold).⁹ Ennél kisebb legénységi vitézi telkek adományozása is előfordult: 1936-ban például négy rácalmási 2 hold 800 négyszögöl területű telek adományozását hagyta jóvá a kormányzó a *Budapesti Közlöny* szerint. Tisztí vitézek esetében hasonló eltéréseket figyelhetünk meg: a korábban említett 258 holdas mellett jóval kisebb ingyenes telkeket is adományoztak. Az előbb említett lapszámából például kiderül, hogy egy emléklappal ellátott főhadnagy 10, egy zászlós árvája 9 holdas telket kapott.¹⁰

⁶ Mike Gyula: *A Vitézi Rend statisztikája*. Magyar Statisztikai Szemle, 8. évf. (1930) 4. sz. 338–339.

⁷ *A Vitézi Rend kis kátéja*, 1934. 50.

⁸ Budapesti Közlöny, 1920. augusztus 29. 1.

⁹ *A tízéves Vitézi Rend 1921–1931*, 80–81.

¹⁰ Budapesti Közlöny, 1936. szeptember 18. 1–2.

Sok más településhez hasonlóan Szeged városa is ajánlott fel e célra területeket, összesen 225 holdat. Szeged-Felsőtanyán, Balástyán 1921. október 2-án iktatták be telkükre az első hét családot. A hét vitézből hat szegedi születésű vagy illetőségű volt – egyetlenegy kivéve, ő pár hónappal később (ettől függetlenül) elhagyta telkét. Fejenként 15 holdas területet kaptak, mindegyikük legénységi vitéz volt.¹¹ A következő évben szintén Felsőtanyán, de azon belül Csengelén iktattak be újabb vitézeket a telkeikbe. Ez alkalommal kapott telket egy vitéz árvája, valamint több tartalékos tiszt (Kókay László, Irányi László). Érdekesség, hogy nem tettek különbséget legénységi és tiszti telek között, így Kókaynak, Irányinak is 15-15 hold jutott.¹² Habár a telkeket ünnepélyesen átadták, a valóságban az adományleveleket csupán 1929 szeptemberében állították ki, a közlönyben pedig ennek ténye 1930 januárjában jelent meg.¹³ Ez a gyakorlat, amely nem csak Szegeden fordult elő, nehézségeket okozott az érintett vitézeknek, mert a dokumentum hiányában nem történhetett meg a telekkönyvi bejegyzés, így a hosszúlejárátú kölcsönt sem vehették igénybe. Egy 1920-as évek végi vitézi kiadványban türelemre intették azokat, akik még nem kapták meg az adománylevelüket, miután „az O. V. Sz. minden jóindulata és igyekezete dacára több hónapot, sőt néha egy évet is igénybe vesz, míg az adománylevelét az előírt alkotmányos fórumokat megjárja”.¹⁴

Az ingyenes vitézi telek azonban nem csak külterületi ingatlan lehetett. A főváros 1934-ben 100 vitézi telket ajánlott fel a budapesti vitézeknek. Ezek belterületen – a X., a XIII. és a XIV. kerületben – található, 125–130 négyszögöles, 30%-os beépíthetőségű telkek, valójában házhelyek voltak, azaz egy vitézi kertváros alapjait kívánták biztosítani. A település vezetése viszonylag gyorsan döntött a kérdésben, négy napon belül ki is jelölte a telkeket, és az első 15 ikerházba 30 vitéz 1936-ban beköltözhetett. 1937-ben újabb 8 telket és házat adtak át Óbudán, valamint 48-at a XIV. kerületben.¹⁵ Az utóbbi, zuglói telkekből és házakból 46-ot hivatalosan 1943 májusában adományozott a kormányzó vitézi telekként, ezek a tervezettnél némileg nagyobbak, 150–200 négyszögöl területűek voltak¹⁶ – a többről pedig feltételezhetően a háború végéig nem kaptak adománylevelet az érintettek.¹⁷ 1941 végéig összesen 857 ingyenes legénységi és 136 tiszti telket birtokoltak a vitézek, továbbá 103 legénységi vitézi házat.¹⁸

¹¹ Tóth Marcell: *Földet a szegedi hősöknek! Hogyan ajánlotta fel a város a vitézi telkeit?* Szeged, 33. évf. (2021) 6–7. sz. 13–22.

¹² Tóth Marcell: *Szegedi vitézek, vitéz szegediek. A Vitézi Rend és Szeged.* Szeged, 2022. 34–35.

¹³ Budapesti Közlöny, 1930. január 10. 1.

¹⁴ Pekár Gyula (szerk.): *Vitézek évkönyve.* 2. évfolyam. Budapest, 1928. 194–195.

¹⁵ Fekete: *A Vitézi Rend története,* 92–95., 107–109.

¹⁶ Budapesti Közlöny, 1943. május 20. 1–2.

¹⁷ Például vitéz G. K. a zuglói vitézi telepen élt haláláig, sőt az adott ingatlan mai napig a család tulajdonában van. A leszármazottak szíves közlése.

¹⁸ *A m. kir. kormány 1941. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Budapest, 1941. 4.*

SAJÁT ALAPÍTÁSÚ VITÉZI TELKEK

A saját alapítású vitézi telkek eredete is a 6650/1920. M. E. sz. rendelethez nyúlik vissza: ez esetben a vitéz saját telkéből hozott létre vitézi telket. Az alapítólevelet minden esetben a kormányzónak kellett jóváhagynia. A vitézi telek ugyanúgy öröklődött a vitézi várományosra,¹⁹ de kiköthette az alapító, hogy ennek megszakadta esetén a telek vagy elveszíti vitézi jellegét, s részben vagy egészben a törvényes örökösöké lesz, vagy a Vitézi Rend kapja meg.²⁰ Az 1940-es években ez a gyakorlat megváltozott: csak a rendre szállhatott át a telek.²¹ Az 1920-as évek elejétől azzal próbálták ösztönözni az ilyen jellegű alapításokat, hogy a Vitézi Rendbe való felvételkor megelégedtek az előírtnál alacsonyabb kitüntetéssel is. A pontos minimum kritériumot sokáig nem határozták meg²² – így avathatták a legalacsonyabb tiszti kitüntetéssel, a Bronz Katonai Érdeméremmel vitézzé jószási Purgly Emil nyugalmazott magyar királyi földművelésügyi minisztert, Horthy feleségének a rokonát 1934-ben.²³ A későbbi szigorítás jegyében – az 1940-es kis káté már ezt tartalmazza – ez már csak az előírtnál eggyel alacsonyabb kitüntetéssel történhetett meg: a legénység esetében II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel, a tisztelnél pedig a III. osztályú Katonai Érdemkereszttel (természetesen itt is csak a személyes bátorsággal kiérdemelték). Ezenfelül továbbra is előírták a korábban említett 3 és 25 holdas minimum telekméreteket.²⁴ 1941-ben megszüntették e kedvezményt.²⁵ 1941 végéig 79 tiszt és 42 legénységi állományú vitéz alapított ilyen módon telket.²⁶ Furcsa módon a szigorítások ellenére egészen 1944 augusztusáig több alkalommal is hagyott jóvá saját birtokból történő vitézi telekalapítást a kormányzó.²⁷

¹⁹ A várományos örökölte az érdemszerző, jogszerző vitézi címét. Jellemzően a vitéz legidősebb, egészséges, katonai szolgálatra alkalmas, 17. életévét betöltött gyermeke lett várományosként avatva, de ha ilyen nem volt, akkor rokon örökbe fogadott fiúgyermeke vagy lánygyermek férje, illetve örökbefogadott lánygyermek férje is lehetett. Az utóbbi két esetben fel kellett vennie a várományosnak a jogszerző vezetéknevét a saját vezetékneve elé.

²⁰ *A Vitézi Intézmény kis kátéja*, 1922. 14.; *A Vitézi Rend kis kátéja*, 1925. 36.; *A Vitézi Rend kis kátéja*, 1934. 55.

²¹ Utólagos, beragasztott kiegészítés az alábbi helyen: *A Vitézi Rend kis kátéja*. 6. kiadás. Budapest, 1940. 37.

²² *A Vitézi Intézmény kis kátéja*, 1922. 14.; *A Vitézi Rend kis kátéja*, 1925. 36.

²³ Budapesti Közlöny, 1934. április 7. 1.; Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára (MNL CSML), Makói Levéltára (ML) IX. Testületek, 702. Csanád-Arad-Torontál k. e. e. Vármegye Vitézi Székének iratai. Purgly Emil.

²⁴ *A Vitézi Rend kis kátéja*, 1940, 31.

²⁵ Hellebronth Kálmán (összeáll.): *A Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve*. Budapest, 1941. 35–36.

²⁶ *A m. kir. kormány 1941. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, 1941. 4.*

²⁷ Utoljára: Budapesti Közlöny, 1944. szeptember 7. 2.

VAGYONVÁLTÁSÁGOS, MEGVÁLTÁSOS ÉS VÁSÁROLT VITÉZI TELKEK

A vagyonváltságos és a megváltásos vitézi telkek leglényegesebb közös jellemzője az, hogy az 1920. évi XXXVI. törvénycikkben foglalt vagy más néven Nagyatádi István-féle földreform során a Vitézi Rendnek juttatott területekből lettek kiosztva. Az előbbieik közé azok a vitézi telkek tartoztak, amelyek az „állam tulajdonát képező vagyonváltságból átvett [...] ingatlanok” voltak korábban, míg az utóbbiakhoz az „egyéb földpolitikai célokra igénybe vett (megváltott)” birtokosok tartoztak. Szintén azonos volt bennük, hogy mindkettő esetében fizetnie kellett a telekért a vitéznek, ezért együtt járadékos telekként is ismertek voltak. Maga az adománylevél csak a telek teljes árának kifizetése után lett kiállítva.²⁸

A vagyonváltságos földnél kezdetben a kataszteri tiszta jövedelem alapján meghatározott járadékot, valamint az előbbi harmincszorosának megfelelő törlesztőrészt kellett fizetnie a vételárból. 1929-től pedig 52 éven át 5,4%-os annuitással kellett törleszteni. Ezzel szemben a megváltásos vitézi telkek esetében a régi tulajdonosnak kellett fizetni, a járadék összegéről pedig vagy az Országos Földbirtokrendező Bizottság, vagy a tulajdonos és a vitéz közötti egyezség alapján döntöttek. Itt azonban a vételár a kataszteri tiszta jövedelem hatvanszorosát tette ki. Igaz, 1937-ben csökkentették a vételárat 30%-kal, valamint a vitézek még 25% engedményt kaptak, a 15 hold alatti birtokok esetében pedig azt csökkentették a vagyonváltságos vitézi birtokokkal azonos szintre.²⁹

Szeged környékén elsősorban Algyőn alakítottak ki 9–10 holdas vagyonváltságos, legénységi vitézi telkeket. Tulajdonosaik között megtaláljuk a szegedieket, a hódmezővásárhelyieket és a tápaiakat. A megváltásos vitézi telekkel rendelkező szegedieket vagy szegedi kötődésűek Derekegyházán, vagy a mai Bács-Kiskun vármegye területén lévő Kelebián kaptak telket, amelyre vagy maguk is kiköltöztek, vagy bérbe adták. Sok esetben a vitézek a trianoni határokon belüli vagy a vissza-csatolt területeken lévő egyes vitézi telkeiket is ide sorolták, habár azok a telepítési ingatlanok közé sorolhatók.

A tisztai vitézek telkei eltérő méretűek voltak: ismerünk 20–50 holdas birtokokat is az akkori Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vármegye területén,³⁰ de találtunk az önbevallás szerint 317 kataszteri hold területű, a világháború végére már kifizetettnek számító, Csongrád vármegyei vagyonváltságos vitézi telket. A telket ráadásul egy olyan tisztai várományos kapta meg, aki – kutatásaink szerint – nem

²⁸ *A Vitézi Rend kis kátéja*, 1940. 59.

²⁹ Tátrai: *A Vitézi Rend első évtizedének története*, 66.

³⁰ A szerző gyűjtése „*A szegedi vitézek, vitéz szegediek*” című kötetének kéziratához.

kötődött a vármegyéhez, viszont az egyik korábbi Csongrád vármegyei székkapitány³¹ lányát vette feleségül.³²

A vásárolt vitézi telkeket a Vitézi Rend a saját, rendelkezésére álló pénzüsszegekből vette meg, majd az előbbiekhöz hasonló fizetési kötelezettségekkel adta át telekként a vitézeknek.³³

VITÉZI BÉRFÖLDEK, ÖRÖK HASZONÉLVEZETŰ VITÉZI TELKEK

A földreformból származtak a hosszúlejáratú vitézi bértelkek, amelyeket évtizedekre kaptak meg művelésre a vitézek – jellemzően a megszokottnál olcsóbb áron.³⁴ A legismertebb példája az ún. „szegedi vitézi bérföldek”. E 805 hold azonban részben kivétel, mert nem a földreform során juttatott területekről van szó, hanem Szendrey László székkapitány javaslatára és a városi tanács támogatásával kapták meg a helyi vitézek a telkeket ötvenéves (1923–1973) időtartamra kedvezményes árú bérleményként Szeged város földjeiből. A 42 személy között a következőképpen osztották fel e birtokokat: 9 legénységi telek (15 hold fejenként) a Kereseti-járáson, 9 legénységi telek, 2 tiszti telek (az utóbbi 50 hold vitézenként) a Lapos-járáson, 4 legénységi telek a Birka-járáson, 4 legénységi, 1 tiszti telek a Balástyai-járáson, 11 legénységi és 2 tiszti telek Ruzsa-járáson. Állandó problémát jelentett a pontos bérfizetés, ezért nem egy hátralékkal rendelkező vitéznek át kellett adnia más vitéznek a földjét, majd az 1930-as évek folyamán egyre több nem vitéz került be a bérlők közé.³⁵

Az örök haszonélvezetű vitézi telek szintén nem lett a vitéz tulajdona, de az OVSZ határozata alapján a telekkönyvben feljegyezték e jogot az adott vitéz javára. A haszonélvezeti jogot a várományos örökölhette.³⁶ Nem találtunk arra vonatkozó adatokat, hogy kapott-e így valamely vitéz telket.

1943-as adatok szerint összesen 49 307 kataszteri holdhoz jutott a Vitézi Rend a Nagyatádi-féle földreform során a következő felosztásban: vagyonváltságos 31 165 hold (175 tiszti, 2115 legénységi vitézi telek), megváltásos föld 16 220 hold (80 tiszti, 664 legénységi telek), bérföld 1922 hold (14 tiszti és 95 legénységi telek).³⁷

³¹ A vitézi székkapitány a vármegyei vitézi szék elnöke volt. Hatásköre kiterjedt a vármegyére és az annak területén fekvő törvényhatósági joggal felruházott városokra is. A vármegyei állományba tartozó vitézeket egységesen vezette, az ügyeiket intézte, a vitézi szék területén élő, de más vármegye vitézi székének állományába tartozó vitézeket pedig felügyelte. Az OVSZ nevezte ki a területileg illetékes törzskapitány javaslatára.

³² MNL Országos Levéltára (OL) X 10341 MF 41 (HM HIM Hadtörténelmi Levéltár VIII. Honvédelmi Minisztérium és vezető szervek 9. HM Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottsága [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára mikrofilm-másolatai]) vitéz D-G. S.

³³ *A Vitézi Rend kis kátéja*, 1940. 51.

³⁴ *A Vitézi Rend kis kátéja*, 1934. 52.

³⁵ MNL CSML Szegedi Levéltára (SZL) IV. Szeged város levéltára, B. kapitalista kor, 441. Szeged Város Tiszti Főügyészének iratai. 112. d.

³⁶ *A Vitézi Rend kis kátéja*, 1934. 52.

³⁷ Tátrai: *A Vitézi Rend első évtizedének története*, 66.

TELEPÍTÉS BŐL SZÁRMAZÓ VITÉZI TELKEK

A telepítési ingatlanok létrehozásának szándéka legkésőbb az 1930-as évek elején megjelent a Vitézi Rendben. *A tízéves Vitézi Rend* című kötetben nemcsak azt a célt határozták meg, hogy minden vitézt földhöz kívánnak juttatni, hanem az ehhez vezető három út egyikéként az állami telepítési akciókba való bekapcsolódást említették meg.³⁸ Mind a telepítési törvényt, mind ennek végrehajtásában a vitézeknek szánt jelentős szerepet támogatta vitéz jákfai Gömbös Gyula kormányfő, így hosszas előkészítés után, miniszterelnökségének utolsó időszakában megszületett az 1936. XXVII. törvénycikk, habár nagyobb lendületet csak a terület-visszacsatolások után vett a program. A törvény külön foglalkozott a vitézekkel: „A vitézi rend tagjainak, hadirokkantaknak, hősi halottak és hadigondozottak fiú-leszármazóinak, az arany vagy ezüst vitézségi éremmel kitüntetetteknek kisbirtokban részesítésére törekedni kell. [...] A jelen bekezdésben említett személyek közül azokat kell elsősorban figyelembe venni, akiknek három vagy ennél több életben lévő gyermekük van. A vitézi telek alakítására szánt ingatlanokat az Országos Vitézi Széknek kell rendelkezésére bocsátani.”³⁹

A telepítések – az eredetileg tervezettnél kisebb intenzitással – már 1936-ban megkezdődtek. Ekkor alapították az ormánsági vitézi telepeket. A médiában elsősorban azt hangoztatták, hogy az ormánsági egykézés gyakorlata ellen telepítettek többgyermekes vitézi családokat nyolc településen 1800 kataszteri holdra, de szerepet játszott a jugoszláv határ közelsége és az itt élő nemzetiségek – délszlávok, svábok – ellensúlyozásának igénye is.⁴⁰ Több szegedi vitéz áttelepült, közülük legalább kettő rendelkezett szegedi vitézi bérfölddel. E 15 holdas bérleményekről le kellett mondaniuk, cserébe 16–20 holdas, fizetési kötelezettségekkel terhelt vitézi telkeket kaptak. 1945 után e birtokokra az érintett vitézek vagyonváltságos vagy vásárolt telekként hivatkoztak, s ez – másodlagosan – igaznak is tekinthető, hiszen a „köznyelv” a telepítési telkek alatt elsősorban a visszacsatolt területeken kialakított vitézi telkeket értette, amelyekből jóval több volt.⁴¹

Érdekességképpen megemlítjük, hogy 1939 júliusában dr. vitéz Meskó Zoltán, a Csongrád vármegyei Vitézi Szék székkapitánya egy 500 holdas, Horthy Miklósról elnevezett vitézi telep létrehozását próbálta elérni Szeged külterületén a kormányzó országzásának 20. évfordulója alkalmából. Erre a célra a zsidó birtokosoktól lefoglalt földeket kívánta felhasználni. A próbálkozás végül zátonyra futott, mert nem állt rendelkezésre elég terület, ráadásul azok szétszórtan helyezkedtek el, így még a kereszténynek minősülő bérlőktől is el kellett volna venni földeket, hogy később máshol juttassák őket birtokhoz.⁴²

³⁸ *A tízéves Vitézi Rend 1921–1931*, 126.

³⁹ 1936. évi XXVII. törvénycikk a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről.

⁴⁰ *A Baranya megyei Ormánságban beiktattak vitézi birtokába ötvenhét vitézt*. Pesti Hírlap, 1937. augusztus 24. 2.; *Vitézek a déli végeken*. Pesti Napló, 1937. augusztus 24. 5.

⁴¹ Tóth: *Szegedi vitézek, vitéz szegediek. A Vitézi Rend és Szeged*, 37.

⁴² Tóth: *Szegedi vitézek, vitéz szegediek. A Vitézi Rend és Szeged*, 37–38.

Az első bécsi döntés, majd Kárpátalja visszafoglalását követően a magyar többségű területekre telepített egykori csehszlovák legionáriusok,⁴³ szláv telepesek földbirtokait,⁴⁴ valamint a maradékbirtokokat a magyar állam részben a helyi magyarságnak, részben a Vitézi Rendnek juttatta. A Felvidéken 1943 februárjáig 5660 kataszteri hold földet adtak át vitézi telek céljára – a magyar mellett a szlovák és ruszin vitézeket is várták a rend tagjainak sorába.⁴⁵

Dr. vitéz Meskó Zoltán székkapitány a Csongrád vármegyei vitézeket is felhívta a jelentkezésre 1939 őszén. A *Vitézek Lapjában* megjelent felhívásból megismerhetők a vitézi telepek jellegzetességei: egy településről, vidékről átköltöző legénységi vitézeket vártak, akik 15–20 holdas birtokokat kaptak fizetési kötelezettség ellenében. A kisebb telepek élére mezőgazdasághoz értő altisztet, a nagyobb telepek vezetésére pedig hasonló jellemzőkkel bíró tisztet vártak.⁴⁶

Erdélyben még kevesebb telek jutott vitézi célra: 1943 elejéig csupán 218 kataszteri hold, miközben háromezer vitéz szeretett volna birtokot a második bécsi döntés után visszakérült területen.⁴⁷

Mindkét térségbe viszonylag kevés szegedi vitéz települhetett, mert a világháború utáni vitézi kérdőívekben csak néhány példát találtunk ezekre. Vitéz Hegyesi Ferenc tartalékos szakaszvezető, vitézi járási hadnagyhelyettes⁴⁸ 1940. április 18-án a felvidéki Ohaj községben kapott 22,5 holdas vitézi telket,⁴⁹ vitéz Rutai István hadirokkant katona pedig a Partiumban, Nagykároly-Szentjános vitézi telepén 17 hold területű telepítési ingatlant.⁵⁰

Más volt a helyzet a Délvidék esetében, ahova 1941. június végéig Csongrád vármegyéből 52 vitéz települt át. Míg a Felvidéken lassan indult be a folyamat, itt a terület elfoglalása után nem sokkal kitelepítették a dobrovoljácokat.⁵¹ 1941. május–június körül megkezdődött a vitézek áttelepítése, és többségük augusztus közepéig megérkezett: 1941 karácsonyára 400 vitézi család költözött 26 délvidéki vitézi telepre az ország legalább 17 vármegyéből. A telepítés egyben a terület

⁴³ Az első világháborús Csehszlovák Légio tagjai. A csehszlovák földreform során az egykori katonákat és más szláv telepeseket telepítették a határokon átívelő homogén magyar (és német) etnikai tömb megtörésére.

⁴⁴ Ez többhónapos idő volt, s nem is hagyta el minden telepes a területet – ellentétben a Délvidékkel, ahol rövid időn belül áttoloncolták a dobrovoljácokat a határon túlra.

⁴⁵ Tátrai: *A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig*, 48.

⁴⁶ *Felhívás a Csongrád-vármegyei vitézekhez*. *Vitézek Lapja*, 1939. október 10. 4.

⁴⁷ Tátrai: *A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig*, 48.

⁴⁸ A vitézi járási (kerületi) hadnagyhelyetteseket olyan járásokba, kerületekbe nevezték ki, amelyek esetében egy-egy vitézi hadnagy már nem volt elegendő a térség vitézi szakaszának vezetésére. Kezdetben csak tiszteket bíztak meg, később tapasztalt, korábbi vitézi járási (kerületi) őrmestereket is.

⁴⁹ MNL OL X 10341 MF 48158, Hegyesi Ferenc.

⁵⁰ MNL OL X 10341 MF 48169, Rutai István.

⁵¹ A dobrovoljácok, azaz önkéntesek az első világháborúban katonai szolgálatukat (a legtöbb esetben) az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgáraként kezdték, de később átálltak a szerb hadseregbe. A délszláv földreform során birtokokat kaptak, részükre a Délvidéken zárt telepeket hoztak létre az első világháború után. 1941 áprilisa után a magyar hatóságok egy részüket kitelepítették Szerbia németek megszállta területére.

„elmagyarosítását” és a nemzetiségek feletti „örködést” is megcélozta, amit a korabeli vitézi sajtó büszkén hirdetett.⁵² „És idevándorolt sok olyan vitéz is, aki talán odahaza sokkal jobb viszonyok között élt [...]. Mégis eljött, mert vitézi kötelességének tartotta, hogy eljöjjön. Nem kizárólag a bácskai föld csalogatta, hanem annak tudata, hogy az áttelepülés egyszersmind magyar közügy. Az egészségtől duzzadó, izmos magyar karra [...] szüksége van a hazának. Különösen itt a déli részen, amely csak akkor lesz teljesen a mienk, ha minél több magyar öröködik a terület felett. [...] Nem egy esetet említhetnénk, amikor egyik-másik székkapitány csak annyit mondott vitézeinek, hogy szükség van odalent minél több magyarra. [...] menjenek – Isten nevében – a Bácskába, saját létszámukkal gyarapítsák az ottani magyarokat.”⁵³ (Kiemelés az eredetiben)

VITÉZI TELKEK ZSIDÓBIRTOKBÓL

E kategóriába az 1939. évi IV. törvénycikk (második zsidótörvény), valamint az 1942. évi XV. törvénycikk a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól (negyedik zsidótörvény) alapján izraelita vagy izraelitának minősülő személyektől elvett földterületekből létrehozott vitézi telkeket soroljuk. A második zsidótörvény végrehajtása során mintegy ötezer hold földet szerzett meg a rend, a negyedik zsidótörvénnyel elvett 680 ezer holdból további 130 ezret kapott vitézi telkek létesítése céljára – az 5–20 hold területű szőlőket és az 5–100 holdas szántókat.⁵⁴

A vitézi sajtóban közöltek szerint a telkek 70%-át az újabb világégésben vitézi címet kiérdemelt katonáknak, valamint a mindkét világháborúban „vitézi mértéket megütő kitüntetés” szeretteknek szánták. A maradék 30%-ot az első világháborús vitézeknek tartották fenn. Az elnyert telek bérbeadását tiltották és járadéktelekként („becsértéken, de kedvező fizetési feltételekkel”) adták át.⁵⁵ A vitézi sajtó 1942 őszétől rendszeresen beszámolt mind a felkínált telkekről, mind a telekbeiktatási ceremóniákról. Habár azonnali végrehajtást ígértek, 1943 szeptemberéig 83 670 hold földet vett át az OVSZ, és ebből 31 ezret osztott ki.⁵⁶

A zsidó birtokok meghirdetése még 1944 őszén is zajlott. Így Szeged szomszédságában 1944 szeptemberében összesen három vitézi telekre lehetett pályázni: Horgoson egy „kimagasló érdemek jutalmazására szolgáló vitézi telekre” ötszobás házzal, cselédlakással stb. 10 kataszteri hold 702 négyszögöl területen, amelyből 8 hold 934 öl szőlő, valamint egy-egy „új világháborús tisztí vitézi telekre” Horgoson és Pusztamérgesen, szintén jelentős mennyiségű szőlőssel. Az utóbbira

⁵² *Vitézi telepítések Bácskában*. Vitézek Lapja, 1941. december 27. 1.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Pécs–Budapest 2012. 443–448.

⁵⁵ *Az Országos Vitézi Szék rendelkezése alá kerülő zsidó-ingatlanokból vitézi telkek alakítása*. Vitézek Lapja 1942. október 10. 1.

⁵⁶ Kerepeszki: *A Vitézi Rend 1920–1945*, 37.

1944. november 1-jéig, a délvidéki birtokokra 1945. április 15-ig lehetett pályázni⁵⁷ – de Pusztamérgesen a szovjet Vörös Hadsereg, Horgoson Tito jugoszláv partizánjai voltak az urak már 1944 októberére.

VITÉZEK ÉS TELKEIK SORSA 1944 ŐSZE UTÁN

A visszacsatolt területekre költözött telepes vitézek esetében a Csehszlovákiához és Romániához visszakerülő telkek birtokosait néhány hónapon belül kiutasították. Vitéz Hegyesi Ferencet 1945. május 31-én kényszerítették távozásra a csehszlovákok, Tolna megyébe került, svábok helyére.⁵⁸ A 75%-os hadirokkant vitéz Rutai Istvánnak 1945 áprilisában a román hatóságok három napot adtak az összecsomagolásra a kiutasítás előtt. Azonban az állatait, a felszereléseit és az élelmiszereit nem vihette el magával.⁵⁹ A Bácskába telepített vitézek 1944 októberében központi utasításra távoztak, s a délvidéki „hideg hónapok” tömeggyilkosságai alapján azt gondoljuk, valóban az életüket mentették meg ezzel. Többségük a Dél-Dunántúlra került.

A Duna–Dráva-háromszögben lakó Szilágyi Ignác és várományosa katona volt 1944 őszén, de a gyengébbik nemhez tartozó családtagjaik a telken maradtak, átérték a jugoszláv partizánok megszállását. 1945. január 19-én átdobták a nőket a határon, csupán egy 20 kg-os csomagot vihettek magukkal.⁶⁰

Az általunk vizsgált szegediek, akik korábban zsidó tulajdonban álló földből kaptak vitézi telket, visszaadták azt birtokosaiknak 1945-ben, amikor azok hazatértek a munkaszolgálatból vagy a koncentrációs táborokból. Egy Arany Vitézségi Érmet elnyert altiszt erről így írt: „Amikor [...] a volt tulajdonos a deportálásból visszatért, s miután én akkoriban orosz hadifogságban voltam, feleségem, [...] azonnal felkereste a volt tulajdonost és a földet önként visszaadta neki.”⁶¹ Dr. vitéz Szabó Géza városi tanácsost 1945 nyarán – többek között – azzal a váddal állították bíróság elé, hogy vitézi hadnagy⁶² beosztásában „élénk tevékenységet fejtett ki addig, amíg Szatymazon sikerült egy zsidó birtokot megszereznie”. A népbíróság felmentette a vádak alól.⁶³

A többi telek sorsa elsősorban a helyi földosztó bizottságtól függött. Elméletileg nem lehetett elvenni a vitézi telket csak azért, mert vitézi címmel rendelkezett a tulajdonosa, gyakorlatilag nehéz volt érvényt szerezni a törvénynek. A vitézek többször kértek segítséget ez ügyben az OVSZ Felszámoló Bizottságtól, de csak

⁵⁷ *Hivatalos Közlemények*. Vitézek Lapja, 1944. szeptember 9. 2.

⁵⁸ MNL OL X 10341 MF 48158, Hegyesi Ferenc.

⁵⁹ MNL OL X 10341 MF 48169, Rutai István.

⁶⁰ MNL OL X 10341 MF 48172, Szilágyi Ignác.

⁶¹ MNL OL X 10341 MF 48154, D. G.

⁶² A vitézi járási (kerületi) hadnagyok egy-egy járás (vagy kerület) vitézi szakaszát vezették, ügyeit intézték, az OVSZ bízta meg őket székkapitányi javaslatra. E tisztségre csak tiszt rendfokozattal rendelkezőket neveztek ki.

⁶³ MNL CSML SZL XVII. Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok, 404. Közalkalmazottakat Igazoló Bizottság iratai. 1945/1334.

egy-két esetben adtak valódi segítséget jelentő nyilatkozatot. Általában csupán azt javasolták, hogy hivatkozzon a törvényre a vitéz, adja be fellebbezését.

Néhány példát idézhetünk a tábornokoktól a legénységi állományig: vitéz Ferenczy József címzetes vezérőrnagy 50 hold vitézi bérföldjét elvették Csanád vármegyében és felosztották.⁶⁴ Szintén a szomszédos vármegyében egy szegedi trafikos vitézi telkét elvették, de sikeres fellebbezést nyújtott be a földbirtokrendező bizottságnál. A Csongrád vármegyei Vitézi Szék írnokának füzesabonyi (Békés vármegye) ingyenes vitézi telkét 1945 májusában felosztották két ember között, s mire a nyugati kitelepülésről hazatért, már semmit nem tudott tenni.⁶⁵ Csengelén a vitézi hadnagyhelyettes és leveletoktató vitéz Csicsai János 15 holdját elvették, s ő maga mint „nincstelen” öt holdat vissza tudott igényelni, két fia pedig még két-két holdat.⁶⁶ Eközben szomszédja, a tartalékos százados, városi hivatalnok vitéz Kókay László vitézi telkét megtarthatta, pedig még szovjet hadifogságban is volt eközben. Számára menekülési lehetőséget jelentett a telek, a Rákosi-korszakban városi lakását feladva kiköltözött oda.⁶⁷

Az új hatalom a vitézi telkek ügyeit az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején hivatalosan is rendezte, de a népnyelvben a „vitézi dülők”, „vitézi sorok” továbbéltek az egykori Alsó- és Felsőtanya újonnan kialakított településein.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Vitézi Rend és a vitézi telkek mintegy negyed évszázados történetét áttekintve megállapíthatjuk, hogy csak részben sikerült elérni a kitűzött, többször módosított célokat.

Nem sikerült minden vitézt földhöz juttatni, a vitézi telekkel rendelkezők aránya előbb csökkent (1926-ban 32,3%, 1932-ben 29,8%, 1934 27,2%), majd annak ellenére stagnált 1936 és 1943 között a telkes vitézek aránya (körülbelül a teljes létszám egynegyede), hogy a terület-visszacsatolások, majd a zsidótörvények eredményeképpen jelentős mennyiségű területhez jutott az Országos Vitézi Szék. Habár a nem földműves vitézek száma jelentős volt, még így sem jutott minden igénylő és minden gazdálkodással foglalkozó rendtag telekhez.⁶⁸

Problémát jelentett, hogy a vitézek többségének nem jutott ingyenes telek. Ugyan a vagyonszállásos, megváltásos, vásárolt stb. vitézi telkeket kedvezményesen kaphatták meg a rendtagok, a későbbi újabb engedmények gyakorlata, illetve az egyéni vitézi életsorsok tanulmányozása alapján egyértelmű, hogy még így is olyan terhet róttak a vitézekre e fizetési kötelezettségek, amelyeket sokan nehezen tudtak teljesíteni.

⁶⁴ MNL OL X 10341 MF 48156, Ferenczy József.

⁶⁵ MNL OL X 10341 MF 48152, B. J.; MNL OL X 10341 MF 48154, Cs. S.

⁶⁶ MNL OL X 10341 MF 48154, Csicsai János.

⁶⁷ Pintér Tamás (szerk.): *Iskolapadból a pokolba. Kókay László doberdói naplója*. Budapest, 2018. 263–265.

⁶⁸ Kerepeszki: *A Vitézi Rend 1920–1945*, 122–123.

Nehézséget okozott – ez egyértelműen megmutatkozik a dél-alföldi adományozások, így a szegedi vitézi bérföldek, de például a kelebiai vitézi telep esetében is –, hogy sok esetben nem a legjobb minőségű földeket kapták meg a vitézek, belvív, szárazság stb. nehezítették a hatékony gazdálkodást. Ilyen körülmények között a vitézi telkek nem tölthették be mintagazdaság szerepüket.

Legvégül meg kell említeni elsősorban a telepes vitézeket, másodsorban a volt zsidó birtokokból telket kapott vitézek helyzetét. A határon túli területekre költözött vitézeknek 1944 őszén (Délvidék), 1945 tavaszán–nyarán (Felvidék, Erdély) el kellett hagyniuk telkeiket. Ezzel nemcsak magát a földet, az ott megtermelt terményeket, helyben tartott állataikat veszítették el, hanem az előző évtizedek során felhalmozott javakat, amelyeket befektettek. Letelepítésük jellemzően a Dél-Dunántúlon történt – azon svábok helyére, akikre hozzájuk hasonló sors várt. Az egykori zsidó birtokok tulajdonosai – legalábbis Szegeden és környékén – pedig 1945 után visszavették származásuk miatt elvett földjeiket, ha túléltek a holokausztot.

Összefoglalva, úgy gondoljuk, a Vitézi Rend intézménye a magyar történelem utolsó olyan fejezete, amikor a katonai eredmények honorálását földadomány formájában kívánták megoldani. Egyben tipikusan a 20. század első feléhez köthető köztes-európai problémára kívánt választ adni. Ez azonban ugyanazon okból nem lehetett sikeres, mint a Nagyatádi-féle földreform: a szomszédos országokkal – Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Csehszlovákia, Románia – ellentétben nem létezett egy olyan nagy- és középbirtokos réteg, amelynek egyoldalú kárára meg lehetett valósítani a földosztást.

The Order of Vitéz and the question of land donation through examples in the region of Szeged

In our study, we examine the practice of land donation and other land grants that benefited the Order of Vitéz. The members of the Order of Vitéz, established in 1920, were veterans of the First and Second World War who had earned certain commendations due to their personal bravery. Membership in the order was hereditary. From the very beginning, the purpose of the order was to ensure that the interwar political system had stable support from a social stratum loyal to the government even during possible rebellions. To ensure this, the initial plan was to give all members, especially the ones with a background in agriculture, plots of land. Originally, there were only two types of such plots. Free ones, which were donated by the head of state, and the self-founded one, when a Vitéz created a plot from his own property. Later, eight more types of Vitéz plots were established: in most cases, these plots were either acquired at a discounted price, with loans paid for decades, or they could be rented cheaply. The claimants also received Vitéz plots from land holdings in the territories reannexed to Hungary between 1938 and 1941, as well as from the ones confiscated from 1939 due to the Jewish laws. Although the Order of Vitéz acquired a significant amount of territory, it could not give plots to all its members even as late as 1944.